

- SMAKMAN, D. – HEINRICH, P. (eds.) (2015): *Globalising Sociolinguistics: Challenging and Expanding Theory*. London: Routledge.
- TOLLEFSON, J. W. – PÉREZ-MILANS, M. (eds.) (2018): *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. New York: Oxford University Press.

Jiří Nekvapil

Ústav obecné lingvistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha
<jiri.nekvapil@ff.cuni.cz>

Dirk vom Lehn: Ethnomethodologische Interaktionsanalyse: Videodaten analysieren und die Organisation von Handlungen darstellen. Weinheim: Beltz Juventa, 2018. 136 s. Standards standardisierter und nichtstandardisierter Sozialforschung.

Recenzovaná kniha je metodologická příručka o práci s videodaty určená výzkumníkům v oblasti sociální interakce. Teoreticky je zakotvena v etnometodologii, a to zejména v pracích jejího zakladatele H. Garfinkela. Po metodologické i teoretické stránce je kniha dobře fundovaná, takže může sloužit nejen jako praktická příručka pro badatele, ale také jako úvod do teorie tohoto specifického odvětví kvalitativního výzkumu. Autor čerpal ze svých zkušeností z empirického výzkumu a v knize se odrážejí také jeho zájmy metateoretické a historické (připomeňme, že D. vom Lehn je autorem nedávno vydané monografie o H. Garfinkelovi, viz vom Lehn, 2014; srov. recenzi J. Nekvapila, 2017).

Knih, které se věnují využívání videonahrávek v sociálněvědním výzkumu, je dnes celá řada. Autor sám uvádí (s. 7), že navazuje na dvě z nich: *Video in Qualitative Research* (Heath – Hindmarsh – Luff, 2010) a *Videographie* (Tuma – Schnettler – Knoblauch, 2013). Obě uvedené publikace jsou věnovány kvalitativnímu, resp. interpretativnímu výzkumu, a jsou tedy v ideovém souladu s recenzovanou knihou. Ve stejném duchu vznikly i další publikace, z nichž bychom chtěli uvést především knihu *Video Analysis* (Knoblauch et al., 2012). Všechny tři publikace mají s recenzovanou knihou společná východiska a jsou propojeny i personálně (např. posledně jmenovaná kniha obsahuje společnou studii D. vom Lehna a Ch. Heathe o výzkumu interakce v muzeích a populárně-naučných centrech). Tyto publikace vytvářejí kontext, ve kterém budeme recenzovanou knihu hodnotit. Nejprve ale čtenáře seznámíme s obsahem jednotlivých kapitol.

V první kapitole (*Úvod*, s. 8–9) autor vysvětluje, co ho k napsání knihy vedlo. Jeho záměrem bylo „motivovat mladé i zkušené sociology a členy jiných disciplín, aby se věnovali etnometodologické analýze interakce“ (s. 7). Dále nastiňuje strukturu a obsah knihy.

V druhé kapitole, nazvané *Vlivy* (s. 9–26), představuje autor „pět intelektuálních proudů“, které ovlivnily Garfinkela a etnometodologii: pragmatismus, Parsonsův strukturální funkcionalismus, fenomenologii, A. Gurwitsche a tvarovou psychologii a Wittgensteinovu filozofii jazyka. Autor vysvětluje, které aspekty daných proudů byly pro vznik

etnometologie nejdůležitější. Např. z pragmatismu to byla myšlenka reflexivního vztahu mezi subjektem a objektem, překonání dichotomie mezi vnější, fyzickou skutečností a vnitřní, kognitivní skutečností a otázka konstituování identity aktéra prostřednictvím komunikace; z díla pozdního Wittgensteina to byl důraz na průzkum používání jazyka v každodenních situacích.¹ Největší pozornost věnuje autor vlivu fenomenologie (Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty, Schütz).

V třetí kapitole, nazvané *Etnometologie jako sociologický postoj* (s. 27–36), charakterizuje autor Garfinkelův vědecký postoj, který se utvářel od 30. do 50. let 20. století a vyústil v Garfinkelově disertační práci srovnávající sociologickou teorii T. Parsonse a sociální fenomenologii A. Schütze. Autor v kapitole vysvětluje, jak Garfinkel s využitím Schützových fenomenologických analýz sociálního světa dospěl k řešení problému sociálního řádu: Garfinkel odmítl kognici jako oblast, kde se ustavuje sociální řád, a ukázal, že sociální řád je konstituován lidskou činností (pozorovatelnými sociálními praktikami).

Ve čtvrté kapitole, nazvané *Etnometodologické principy a zásady* (*Ethnomethodologische Prinzipien und Richtlinien*, s. 37–45), autor podává výklad šesti principů/zásad, které jsou podle něj důležité pro analýzu interakce: (1) adekvátní popis: popis z perspektivy aktérů, k němuž badatel dospěje, osvojí-li si praktické kompetence aktérů, jejichž prostřednictvím se zkoumaný fenomén konstituuje; (2) etnometodologická indiference: výzkumník zaujímá indferentní postoj vůči teoriím, předpokladům a zájmům; jeho cílem je popsat fenomén z perspektivy aktérů, aniž by tuto perspektivu jakkoli hodnotil; základ pro takový popis nachází přímo v interakci samotné, nehledá jej v jiných proměnných (jako jsou motivace nebo sociodemografické proměnné); (3) indexikálnost sociálního jednání: výzkumník usiluje o detailní popis konkrétních jednání v konkrétních situacích, tj. interpretuje smysl jednání v závislosti na jeho kontextu; snaží se popsat „kontingentní a *indexikální* detaily jednání“ (s. 41), jak je prožívají sami aktéři, a zachovat tyto detaily pro analýzu; (4) popsateľnost a vysvětlitelnost (*Darstell- und Erklärbarkeit*): aktéři činí své jednání pozorovatelným a srozumitelným; každé jednání je vysvětlitelné a lze o něm mluvit (jde o výklad Garfinkelova pojmu *accountability*; srov. varianty překladu u Nekvapila, 2010, s. 501); (5) reflexivnost: jednání a kontext (situace) jsou v reflexivním vztahu, stejně tak jednotlivé akty v rámci interakce; jednání je konstitutivní součástí proměňujícího se kontextu; (6) sekvenčnost: interakce je sledem sekvenčně uspořádaných jednání, tj. smysl nějakého jednání se odvíjí od smyslu předchozího jednání, na které toto jednání navazuje; zároveň se toto jednání stává východiskem (kontextem) pro jednání následující.

V páté kapitole, nazvané *Etnometodologická analýza interakce* (s. 46–83), autor představuje analytické postupy odvozené z výše uvedených principů, a to na příkladu

¹ Wittgensteinův vliv na Garfinkela vychází jasněji najevo až z nedávno publikovaných prací z 60. let (viz zejm. Garfinkel, 2019 [1960]).

vlastního výzkumu optometrické praxe, konkrétně interakce mezi klientem a optometristou během očního vyšetření (testu zrakové ostrosti) v několika anglických optometrických vyšetřovněch. Autor podrobně vysvětluje volbu tohoto výzkumného tématu. Přivedl jej k němu jeho dřívější výzkum, ve kterém spolu s kolegy zkoumal interakci v galeriích a muzeích při prohlížení exponátů. Analýza pozorovatelných praktik při společné percepci artefaktu, jejichž prostřednictvím aktéři dosahují intersubjektivity, autora přivedla k obecné otázce, „co a jak jasně aktéři v nějaké situaci vidí“ (s. 48). Jelikož badatelé nemají k vizuálním prožitkům aktérů přímý přístup, následoval autor metodologické doporučení H. Garfinkela, aby si v podobných případech vzali k ruce seznam profesí a vybrali si pro další zkoumání takové povolání, kde se daný problém dennodenně řeší (autorem myšlenky je H. Sacks). Volba padla na optometry. Autor popisuje, jak si s kolegy zajistil přístup do terénu, jak získal souhlas s pořizováním videonahrávek, jak získával první poznatky o průběhu vyšetření (např. se s kolegou nechali sami vyšetřit). Z datového korpusu poté vybral všechny případy testování zrakové ostrosti a vytvořil tak soubor 62 nahrávek. Videonahrávky si opakovaně prohlédl a na základě tohoto průzkumu vytvořil sbírku případů, které obsahovaly určitý jev nebo určitou aktivitu. Tuto sbírku podrobil detailní analýze, a to nejprve s využitím technik konverzační analýzy a poté se zaměřením na vizuální a materiální jednání.

„Konverzační analýza testu zrakové ostrosti“ (s. 66) je v autorově pojetí založena výhradně na zvukovém záznamu interakce mezi optometristou a klientem. Autor se zaměřil především na tu část testu, v níž klient při čtení písmenných řad na tabuli slyšitelně signalizuje potíže se čtením některé řady, tj. písmen určité velikosti. Popisuje různé způsoby, jimiž klient tyto problémy dává najevo (např. změnou rytmu čtení), a také následující jednání optometry. Navazující etnometodologická analýza interakce je v části věnované analýze videonahrávek vymezena jako přístup, který se zabývá „vztahem mezi hlasovým a jiným, viditelným či slyšitelným jednáním“ (s. 75–76). Autor si klade otázku, jakým způsobem optometrista a klient dosahují určení výsledku testu, tj. jak může optometrista tvrdit, že ví, jak jasně jeho klient vidí určitý objekt, aniž by měl přímý přístup k jeho zrakovým vjemům. Na několika příkladech je ukázána vzájemná provázanost a sekvenční uspořádání jazykového a tělesného jednání účastníků interakce a zároveň je představen detailní transkripční systém zachycující vizuální jednání. V závěru kapitoly autor popisuje výhody tzv. setkávání nad daty (*data sessions*), při nichž výzkumníci a jejich kolegové společně analyzují vybrané části dat a diskutují o nich.

Šestá kapitola, nazvaná *Prezentování etnometodologické analýzy interakce* (s. 84–96), pojednává o prezentování výzkumu v publikacích, konferenčních vystoupeních apod. Podle autora je třeba analýzu prezentovat tak, aby ji ostatní mohli snadno sledovat a ověřovat její plauzibilitu na datech. Jako příklad autor opět využívá analýzu optometrických vyšetření. Viditelné jednání aktérů je zde zachyceno pomocí zjednodušené verze vizuálního transkriptu, který místo komplexních symbolů využívá fotografie relevantních momentů interakce. Autor upozorňuje, že analytické pasáže čtenářům slouží také jako návod, jak vizuální transkript číst (s. 86). Ve zbytku kapitoly prohlubuje svou analýzu a prakticky tak předvádí, jak může prezentace výzkumu vypadat.

V sedmé kapitole, nazvané *Přínosy etnometodologického výzkumu interakce* (s. 97–106), autor shrnuje, čím může tento analytický přístup přispět do současných diskusí v sociologii a příbuzných disciplínách, jaké jsou jeho metodologické přínosy a jak jsou jeho poznatky využívány v praxi. Etnometodologická analýza interakce se uplatňuje např. na poli sociologie práce a organizace a v sociologické analýze smyslového vnímání (to dobře dokládá i autorův výzkum optometrické praxe). Praktické využití zahrnuje zejména účast etnometodologů na vývoji informačních a komunikačních technologií. Autor popisuje také aplikaci výsledků vlastního projektu v optometrické praxi. Výzkumníci optometristům např. doporučovali změnit některé formulace při interakci s klientem, a tak zefektivnit její průběh.

V osmé kapitole, nazvané *Námítky a otázky* (s. 107–116), se autor zabývá nejčastějšími kritickými připomínkami na adresu etnometodologie. Podle kritiky vedené zejména z pozic kvantitativní, pozitivistické sociologie neodpovídá etnometodologie na velké společenské otázky a nijak nepřispívá k sociologické teorii. S nepochopením se setkává zejména etnometodologický princip indiference (viz výše), který implikuje mimo jiné lhostejnost vůči sociologickým teoriím, místo nichž je věnována pozornost tomu, jak běžní aktéři rozumějí světu. Autor v kapitole odpovídá na některé (kritické) otázky, které jsou mu opakovaně kladeny na konferencích, např.: Není provedení a přesná podoba konkrétního jednání produktem náhody? Jaký je vztah etnometodologie k („tradiční“) sociologii? Neovlivňuje průběh jednání přítomnost kamery? aj. V závěru kapitoly je podán stručný přehled vývoje etnometodologického výzkumu interakce s důrazem na jeho proměny během posledních 40 let.

V deváté kapitole, nazvané *Pojďme na to (Auf geht's)*, s. 117), autor opět povzbuzuje čtenáře k tomu, aby se nebáli etnometodologickou analýzu interakce ve svých výzkumech použít.

Přejdeme nyní od popisu k hodnocení. Zastavíme se nejprve u termínu, který autor pro prezentovaný analytický přístup razí. Etnometodologická analýza interakce je termín nový, a zároveň povědomý. Zasvěcení čtenáři vědí, že disciplínou, která se specializuje na výzkum sociální interakce a má etnometodologické kořeny, je konverzační analýza, nazývaná někdy explicitně etnometodologická konverzační analýza. Už G. Psathas (1995, s. 2) ve svém úvodu do konverzační analýzy psal o tom, že *conversation analysis* je nešťastný název, protože předmětem analýzy není pouze *conversation* v úzkém smyslu, ale širší jevová oblast, kterou lze charakterizovat schegloffovským termínem *talk-in-interaction*. Psathas dodává, že mnohem vhodnější by byl název *interaction analysis*, nebo ještě lépe *ethnomethodological interaction analysis*. Vom Lehnův termín je jen nepatrně odlišný: *ethnomethodological analysis of interaction* (vom Lehn, 2019). Překvapivě však autor Psathasův návrh jako zdroj svého termínu neuvádí. Co je však mnohem podstatnější, přivádí nás to k otázce, jaký je podle autora vlastně vztah mezi oběma disciplínami.

Autorovo rozlišení konverzační analýzy a etnometodologické analýzy interakce je založeno na značném zúžení prvního přístupu ve srovnání s tím, jak se dnes konverzační analýza chápe, resp. na jejím ne zcela jednotném vymezení v rámci recenzované knihy.

Vom Lehn nejprve konverzační analýze přisuzuje pouze zkoumání hlasové stránky interakce s pomocí audionahrávek, zatímco zahrnutí tělesných, materiálních a vizuálních jednání připisuje až etnometodologické analýze interakce (s. 26, 75). Jinde však s odkazem na Goodwina (1981) a Heath (1986) uvádí, že „v rámci etnometodologie a konverzační analýzy“ se videonahrávky pro analýzu interakcí pořizují už od 80. let 20. století (s. 103).² Výzkum tělesného jednání přitom tvoří pevnou součástí dnešní konverzační analýzy (viz např. Heath – Luff, 2013), zaměření na neverbální aspekty interakce lze proto jen stěží prezentovat jako inovaci etnometodologické analýzy interakce.

Nový termín tak možná bezděčně ilustruje napětí, které lze mezi etnometodologií a konverzační analýzou pozorovat už dlouhou řádku let (srov. ten Have, 2007, s. 47–50; Lynch, 2019). Autorovu nespornou zásluhou je, že Garfinkela představuje jako relevantního teoretika pro analýzu interakce. To není úplně běžné. Připomeňme, že jeden ze spoluzakladatelů konverzační analýzy E. Schegloff (2007) v prvním svazku plánovaného vícesvazkového úvodu do konverzační analýzy neodkazuje na Garfinkela ani jednou. Autorka učebnice konverzační analýzy pro lingvisty R. Cliftová (2016) cituje Garfinkela sice opakovaně, ale odkazuje pouze na jeho *Studies in Ethnomethodology*. Naproti tomu vom Lehn v recenzované knize odkazuje na Garfinkela průběžně, a to celkem k patnácti textům. Na konverzačněanalytické práce odkazuje spíše sporadicky.³

Autorova detailní obeznámenost s klíčovými teoretickými texty je zárukou velmi dobré teoretické úrovně knihy. Vynikajícím komplementem k úvodním výkladům jsou odpovědi na obvyklou kritiku etnometodologie ze strany neetnometodologů v závěru knihy. Přesto nemohou čtenáři očekávat, že v knize (i vzhledem k jejímu nevelkému rozsahu) najdou odpovědi na všechny své teoretické otázky. Na rozdíl od knihy Heath, Hindmarsh a Luffa (2010) bohužel recenzovaná publikace neobsahuje seznam doporučené četby k tématům jednotlivých kapitol.

Autor má také velmi dobrý vhled do obecných metodologických otázek sociálněvědního výzkumu a skvěle se orientuje v metodologii výzkumu sociální interakce. Přesto jsou na místě dvě kritické připomínky. Vzhledem k zaměření knihy na analýzu videodat překvapí, že na rozdíl od knih Knoblauch et al. (2012) a Tuma, Schnettlera a Knoblauch (2013) se autor vůbec nezabývá existencí různých typů videodat (stručně řečeno, interakci na svatbě lze zkoumat s využitím amatérských záběrů účastníků svatby, nahrávek profesionálního studia nebo nahrávek výzkumníků). Zaměřuje se výhradně na videonahrávky, které pořídili výzkumníci při vlastním etnografickém výzkumu. To pak má dopad na výběr metod, které autor popisuje. Zabývá se především podmínkami práce v terénu a jejich dopadem na pořizování dat (umístění kamery apod.), transkripci dat,

² Autor se tu dopouští drobné nepřesnosti. Garfinkel, Goodwin a další pracovali s videonahrávkami už v 70. letech. Za upozornění děkujeme posuzovateli této recenze.

³ Kniha trpí obvyklou slabinou přehledových publikací – v seznamu literatury chybí některé položky, na které autor v textu odkazuje. Např. ani jeden ze sedmi textů citovaných v pozn. 5 na s. 29 není uveden v seznamu literatury. Dále v literatuře chybí „Schegloff 1988“ (s. 37), „Heritage 1988“ (s. 41).

vytváření kolekcí případů apod. Co přitom výrazně chybí, je podrobnější pojednání o metodách etnometodologicky poučeného etnografického výzkumu. To čtenáři najdou spíše jinde (viz Heath – Hindmarsh – Luff, 2010; Knoblauch et al., 2012; Tuma – Schnettler – Knoblauch, 2013).

Z praktického hlediska je kniha cenná tím, že obsahuje řadu doporučení a tipů k výzkumné praxi. Užitečné jsou také materiály v příloze: autentické dokumenty s informacemi o výzkumném projektu, které posloužily jako podklad pro informovaný souhlas optometristů a jejich klientů s účastí ve výzkumu, typy pro pořizování videonahrávek v terénu, typy pro setkávání nad daty a typy pro prezentování výsledků výzkumu. Některé z těchto oblastí však byly podrobněji a uceleněji zpracovány v knize Tuma, Schnettlera a Knoblaucha (2013) (viz např. popis nahrávání videí v různých prostředích) nebo v knize Heath, Hindmarshe a Luffa (2010) (viz např. doporučení pro přípravu prezentací a publikací). Co bude čtenářům recenzované publikace patrně také chybět, je popis práce s videonahrávkami v počítači, např. se softwarem, který umožňuje synchronizovat nahrávky z několika kamer a diktafonů s transkriptem (softwarové nástroje ELAN, CLAN a Transana jsou v knize jen stručně zmíněny).

Závěrem můžeme shrnout, že recenzovaná kniha představuje v prvé řadě kvalitní úvod do základních principů etnometodologie, lze ji však doporučit všem zájemcům o kvalitativně orientovaný výzkum a zkoumání sociální interakce. Autor na příkladu vlastní analýzy optometrických vyšetření přesvědčivě prokazuje vhodnost etnometodologického přístupu pro zkoumání jazykového i tělesného jednání. Využívání videodat je dnes ve výzkumu sociální interakce nepostradatelné, jejich získávání, analýza a prezentování však bývá spojeno s mnoha metodologickými i technickými obtížemi. Vom Lehnova publikace je pro tuto problematiku užitečným průvodcem, který navazuje na starší příručky věnované videonahrávkám v sociálněvědním výzkumu.

LITERATURA

- CLIFT, R. (2016): *Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GARFINKEL, H. (2019 [1960]): Notes on language games as a source of methods for studying the formal properties of linguistic events. *European Journal of Social Theory*, 22 (2), s. 148–174.
- GOODWIN, CH. (1981): *Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers*. New York – London – Toronto – Sydney – San Francisco: Academic Press.
- HEATH, CH. (1986): *Body Movement and Speech in Medical Interaction*. Cambridge – Paris: Cambridge University Press – Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- HEATH, CH. – HINDMARSH, J. – LUFF, P. (2010): *Video in Qualitative Research: Analysing Social Interaction in Everyday Life*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: Sage.
- HEATH, CH. – LUFF, P. (2013): Embodied action and organizational activity. In: J. Sidnell – T. Stivers (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis*. Malden – Oxford – Chichester: Wiley-Blackwell, s. 283–307.
- KNOBLAUCH, H. – SCHNETTLER, B. – RAAB, J. – SOEFFNER, H.-G. (eds.) (2012): *Video Analysis: Methodology and Methods: Qualitative Audiovisual Data Analysis in Sociology*. 3rd, revised edition. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- LYNCH, M. (2019): Garfinkel, Sacks and formal structures: Collaborative origins, divergences and the history of ethnomethodology and conversation analysis. *Human Studies*, 42 (2), s. 183–198.

- NEKVAPIL, J. (2010): Úvodem k monotematickému číslu „Etnometodologické inspirace“. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 46 (4), s. 497–503.
- NEKVAPIL, J. (2017): [Recenze:] Dirk vom Lehn: Harold Garfinkel. The Creation and Development of Ethnomethodology. Walnut Creek, California: Left Coast Press 2014, 208 s. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53 (2), s. 319–322.
- SCHEGLOFF, E. A. (2007): *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis, 1*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press.
- TEN HAVE, P. (2007): *Doing Conversation Analysis*. Second Edition. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore: Sage.
- TUMA, R. – SCHNETTLER, B. – KNOBLAUCH, H. (2013): *Videographie: Einführung in die interpretative Videoanalyse sozialer Situationen*. Wiesbaden: Springer VS.
- VOM LEHN, D. (2014): *Harold Garfinkel: The Creation and Development of Ethnomethodology*. Walnut Creek, California: Left Coast Press.
- VOM LEHN, D. (2019): From Garfinkel's 'experiments in miniature' to the ethnomethodological analysis of interaction. *Human Studies*, 42 (2), s. 305–326.

Petr Kaderka – Jakub Kopecký

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
<kaderka@ujc.cas.cz>
<kopecky@ujc.cas.cz>